

Статті

Роман КИРЧІВ

ХАРКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ (перша половина XIX ст.)

Подаються матеріали, які мали увійти до запланованої кількомної «Історії української фольклористики», яка готувалась до видання в ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, загальну концепцію, схему структури дослідження та опрацювання плану-проспекту першого тому якої, а саме: доромантичні та романтичні зацікавлення українською усно-словесною народною творчістю — було доручено автору цієї статті. Написані початкові розділи цієї праці опубліковані у журналі «Народна творчість та етнографія».

Ключові слова: український фольклор, романтична фольклористика, українське національно-культурне відродження, гурток Ізмаїла Срезневського.

© Р. КИРЧІВ, 2016

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 1 (127), 2016

У перші роки нашого XXI ст. в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України в Києві розпочато роботу над написанням кількомної історії української фольклористики. Залученому до виконання цього проекту автором цих рядків доручено підготувати загальну концепцію, схему структури дослідження та опрацювати план-проспект його першого тому. І одне, і друге незабаром було представлено й обговорено на засіданні відділу фольклористики ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Перший том, курування підготовкою якого довірено мені, охоплював розгляд доромантичних і романтичних зацікавлень українською усно-словесною народною творчістю. Написані мною початкові розділи цієї праці були опубліковані серією подач у журналі «Народна творчість та етнографія»: «Донаукові зацікавлення українським фольклором та етнографією» (2005, № 1, с. 40—48; № 2, с. 50—59; № 3, с. 52—65), «Початки наукового зацікавлення українським фольклором (збирання і вивчення)» (2006, № 1, с. 58—64; № 2, с. 27—36), «Маніфест української фольклористики» (2006, № 3, с. 53—60; 2008, № 6, с. 46—59).

Не знаю достоту властивих причин припинення інституціонованого виконання цього вельми потрібного колективного проекту. Моє продовження праці над першим томом велося вже поза зв'язком з координуючою установою, воно включало написання розділів про три головні виразно визначені осередки фольклористичних вивчень в Україні першої половини XIX ст. — Харківський, Львівський і Київський. З цього продовження автор оприлюднив лише деякі частини написаного тексту, зокрема: «Ізмаїл Срезневський в українській фольклористичній» («Міфологія і фольклор», Львів, 2013, № 1 (13), с. 90—96); ««Запорожская старина» — явище романтичної фольклористики» («Міфологія і фольклор», Львів, 2013, № 2—3 (14), с. 5—26) та можливу вступну частину до першого тому «Концепт «Преромантична і романтична фольклористика»» («Міфологія і фольклор», Львів, 2014, № 3—4 (17), с. 55—72).

Звертаємо увагу зацікавленого читача на ці публікації, оскільки вони можуть пригодитися при викладанні і вивченні курсу історії української фольклористики. З цих же міркувань пропонуємо й інші готові частини цього дослідження для журналу «Народознавчі зошити» ще до того, коли вони разом

зможуть вийти проєктованим виданням: «Історія української фольклористики. Т. І. Преромантична і романтична фольклористика».

Феномен Лівобережжя в українському національно-культурному відродженні

У розділі «Початки наукового зацікавлення українським фольклором (збирання і вивчення)» наводилася і коментувалася прониклива науково продуктивна думка Івана Франка про винятково велике значення для українського суспільного й національно-культурного відродження кінця XVIII — першої половини XIX ст., і взагалі «нового національного розвою України», особливо пам'ятної і добре збереженої на її Лівобережжі (зокрема колишній Гетьманщині) Козацької традиції [40, с. 205]. Традиції, яка, попри агресивний наступ московсько-імперського централізму та «бюрократичного авторитаризму», увібрала в себе живий тужливий спогад про рештки козацького автономного устрою і Гетьманщини, та яка значною мірою впливала на суспільну свідомість і громадсько-політичні настрої Лівобережної України. Можливо, що й без прямого впливу цієї тези І. Франка, її зміст став предметом уваги пізніших українських істориків, які застановлялися над проблемою новітнього українського національного руху та його тягlosti від Козаччини. Зокрема, відомий історик і публіцист Іван Лисяк-Рудницький наголошував у статті «Роля України в новітній історії», що «не можна не добачати тих ланок, які пов'язують національне *risorgimento* (відродження. — Р. К.) 19 століття з козацькою добою. Початки новітнього національного руху лежали в тих областях України, де козацькі традиції були найсильніші, і більшість провідних постатей первісно вийшла з нащадків козацької старшини. Символи й ідеї, що походили з козацької традиції, відіграли важливу роль ще навіть у роки революції 1917 року» [20, с. 146]. І в іншому місці: «Лівобережні губернії, Полтавська і Чернігівська, продовжували відігравати роль географічного ядра українського руху. Жодна інша частина України не давала стільки національних провідників» [20, с. 154].

Докладне історіографічне дослідження різних аспектів і чинників дієвості козацької традиції дало б можливість краще побачити і зрозуміти значущість для всієї України її впливу, важливу роль у пробудженні і розвитку української історичної пам'яті,

розвитку української історичної пам'яті, суспільно-політичної і філософської думки, початків нової української літератури й народознавчого самопізнання, які в другій половині XVIII — перших десятиліттях XIX ст. зазначилися на Лівобережній Україні як вісники й катализатори відроджувального руху. Але виникнення й поширення у рукописних списках козацьких літописів, анонімної патріотично наснаженої «Історії Русів», відомостей про творчість Григорія Сковороди, Івана Котляревського та їхніх послідовників, відомостей про початки цілеспрямованого збирання й пізнання пам'яток української старовини, творів усної народної словесності, фіксації традиційних звичаїв, обрядів, вірувань тощо переконують у небуденній задіяності українського Лівобережжя і людей з цих теренів — головно представників і нащадків колишніх козацьких родів — у процесі відродження українського духу.

Індикатори цього процесу були в своїх виявах зазвичай аполітичними, позначеними, за М. Грушевським, «антикварними» інтенціями: заданістю на фіксацію «того, що минуло», руїн козацької слави, рефлексійним виразом спогаду, туги за тим, що вже не може вернутися в Україні. Але й у такому характері звертання до української теми ставали інгредієнтами і чинниками нароцнення і задіяності цієї теми в суспільній свідомості.

Окрім замилювання українською старовиною, традиційними народними звичаями, обрядами, декоративним мистецтвом, і особливо пісню, що жила і творилася не тільки в простонародному середовищі, але й культивувалася в багатьох дворах українського панства — нащадків козацьких старшинських родів, у містах Лівобережжя наприкінці XVIII — на початку XIX ст. виникають осередки, де ці українофільські зацікавлення набирають певної інституціалізації і виразу в літературних, збирацьких та дослідницьких формах.

Одним з таких осередків визначилася Полтава, знаковою постаттю якої став **Іван Котляревський** (1769—1838). Особливо після видання в Санкт-Петербурзі 1798 р. перших трьох частин його «Енеїди на малоросійській язык переложеної». Сучасники не могли не відчутти в цьому високоталановитому творі потужного впливу стихії української народної мови і фольклору. Було відомим і діяльне зацікавлення автора української «Енеїди»

простонародною культурою, його збирацька робота. Добрий знайомий і перший біограф І. Котляревського С.П. Стеблін-Камінський писав: «Бував він на зборищах і забавах простолюду і сам, переодягнений, брав участь у них, уважно слухав і записував пісні і слова, вивчав мову, спостерігав звичаї, повір'я, обряди українців, ніби підготовляючи себе до майбутньої праці» [31]. Інший сучасник археолог і етнограф Олександр Терещенко засвідчив: «Котляревський працював над збиранням народних пісень і мав великий запас їх. Куди це ділося — невідомо» [23, с. 168].

Про глибоку зануреність І. Котляревського в народнопоетичну і народномовну стихію та задіяність його народознавчих захоплень у близьких до нього колах згадує і чимало інших сучасників. А щодо того, куди подівся зібраний поетом пісенний та інший матеріал народної словесності, то це, мабуть, те, що було пересічним у практиці багатьох збирачів того часу: вони віддавали свої збірки в руки інших, більш підприємливих любителів усної народної словесності, а ті, зазвичай, «забували» згадати тих, від кого почерпнули ті скарби. І скоріше винятком були зазначення авторів використаних записів.

Одним з таких винятків є вказівка у відомому збірнику «Русские в своих пословицах» російського етнографа і фольклориста Івана Снегирьова, що частина «малороссийских пословиц и поговорок» запозичена від І. Котляревського, О. Павловського і Г. Сковороди [28, с. 33, 91].

Широка і майстерна заангажованість творчості І. Котляревського у світ традиційно-побутової культури українського народу, зокрема його усної словесності, мала чимале значення для становлення і розвитку українського народознавства. Тим більше, що, як засвідчив І.І. Срезневський у своїх спогадах, І. Котляревський висловлювався про потребу збирання і дослідження українського фольклору та етнографії, а також використання цього матеріалу в літературній творчості [29, с. 7].

На сьогодні вже докладно досліджено пов'язаність творчої свідомості і літературної практики І. Котляревського з фольклорною традицією [46; 6, с. 24—53]. І хоча в його спадщині збереглося небагато конкретних слідів причетності до фольклористичної діяльності (записи текстів усної народної словесності, дослідження), вплив його небуденної творчої інди-

видуальності і поважної постави стосовно культурної цінності народної традиції мав істотне значення для становлення української фольклористики. У цьому зв'язку і Полтава зазначилася як певний осередок фольклористичної думки.

Під значним впливом І. Котляревського народна культура привернула увагу українського письменника і етнографа того часу **Павла Білецького-Носенка** (1774—1856), який проживав у своєму маєтку в с. Лапинцях поблизу Прилук на Полтавщині. Звертанням до української фольклорної традиції позначені підготовлена в 1812 р. його праця «Сказки на малоросском языке», бурлескно-травестійна поема «Горпинида чи Вхопленная Прозерпина» (1818), байки, балади, віршовані казки, опубліковані вже після смерті автора етнографічна студія «Лингвистические памятники поверий у малороссиян, их свадебные обряды с народными песнями» і літературний нарис «Зиновий Богдан Хмельницький, историческая картина событий, нравов и обычаев XVII века в Малороссии».

Ймовірний автор першої відомої рукописної збірки народних дум з 1805 р., нащадок козацького старшинського роду **Василь Ломиковський** (1778—1845) — дідич знаного¹ в свій час маєтку «Трудолюб» поблизу Миргорода на Полтавщині. 1808 р. датована його цінна історико-етнографічна праця «О Малороссии. О древних обычаях малороссийских, о службе воинской и гражданской, о чинах и должностях чиновников», яка містить і чимало відомостей про фольклор і міфологію українців.

На Полтавщині в селі Васиївці поблизу Миргорода входив з раннього дитинства у світ української народної культури великий письменник **Микола Гоголь** (1809—1852). Уже в роки навчання в Ніжинській гімназії вищих наук (1821—1828) це зацікавлення переростає в нього у свідомий інтерес. У заведену в 1826 р. рукописну «Книгу всякой всячины» юнак Гоголь вносить спостереження і враження про народні звичаї, обряди, а також записи фольклорних творів («О свадьбах малороссиян», «Обычаи малороссиян», «Хромой чорт» та ін.) [9, с. 154]. «Любив гуляти по передмістях Ніжина і приглядатися до ігор і побуту народу» [25, с. 145].

¹ Знаного особливо тим, що в ньому бували відомі люди, в тому числі й Микола Гоголь, які цікавилися нововведеннями тут в організацію життя і праці селян.

Особливо захоплювали М. Гоголя українські народні пісні, збиранням яких займався в рідних місцях сам і з допомогою членів родини (матері, сестер, тітки). Це захоплення не переривалося і після закінчення гімназії в 1828 р. та переїзду до Петербурга. У 1834 р. опублікована стаття М. Гоголя «О малороссийских песнях», яка стала однією з віх романтичного фольклоризму. Збагачували його і підносили авторитет особливо українського фольклору, і взагалі української традиційної культури, пройняті їхнім духом і насичені їхніми сюжетами, мотивами, образами знамениті оповідання й повісті М. Гоголя з українського життя (збірки «Вечера на хуторе близ Диканьки». — Ч. 1—2. — 1831, 1832; «Тарас Бульба» — 1834; «Миргород» — 1835 та ін.).

Ніжин визначився як один з помітних осередків початкового етапу становлення українського народознавства не тільки завдяки його пов'язаності з М. Гоголем. З відкриттям тут у 1820 р. Гімназії вищих наук, реорганізованої 1832 р. в Ліцей (Безбородківський ліцей), який за статусом прирівнювався до російських університетів, у цьому навчальному закладі працювало гроно талановитих педагогів, чутливих до покликів нового, в тому й романтичної народності. Один з них **Іван Кульжинський** (1803—1884) — викладач латини й інспектор гімназії у 1825—1829 р. виступив у 1825 р. зі статтю «Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии» [37, № 2, с. 89—101; № 3, с. 178—186], в якій зробив спробу критичного огляду початків нової української літератури, високо оцінив творчість І. Котляревського та визнав самобутність і літературні можливості української мови. У цьому зв'язку приділив увагу й українським народним пісням, відзначив їхнє багатство і поетичність. Тут, до речі, згадуються козак Климовський, Сковорода і Котляревський як автори пісень у дусі народних.

Вочевидь, що ця публікація і друковані в той час літературні твори І. Кульжинського на українську тему (вірш «Казацкая песня» — 1826; повість «Казацкие шапки» — 1826) мали певний вплив на формування фольклористичних поглядів молодого М. Гоголя й на генезис його ранньої літературної творчості, зокрема оповідання із життя українського села. Виписки із книжки І. Кульжинського «Малороссий-

ская деревня» (Москва, 1827) М. Гоголь вніс у згадувану свою «Книгу всякой всячины».

Названа праця І. Кульжинського сильно позначена романтичною апологетикою села, природи та життя українського селянина. Водночас не можна не зазначити, що це була одна з перших (після відомої книжки польського автора Ігнація Любич-Червінського про задністрянську околицю між Стриєм і Лімницею — «Okolica Za-dniestraska między Stryjem i Łomnicą». — Lwów, 1811) етнографічних монографій про українське село. І в цьому її неординарність та істотність. Вона з'явилася того самого року, що й «Малороссийские песни» М. Максимовича і разом фіксувала вже певну результативність та перспективність народознавчих вивчень в Україні.

У шести розділах «Малороссийской деревни» подані описи: весни, весняних трудових занять, звичаїв і обрядів в Україні (с. 11—40), жнив і обжинків (с. 41—52); вечорниць з молодіжними розвагами й іграми (с. 53—60); українського весілля з піснями (с. 61—71); під заголовком «О малороссийской поэзии» (с. 72—117) майже повністю передрукована названа стаття з 1825 р. В останньому розділі «Малороссийские песни» (с. 118—136) наводяться тексти 9-и українських народних пісень, які доповнюють реєстр надрукованих на той час українських пісень, зокрема в збірнику М. Максимовича 1827 р.

Коли до того додати пісні й різні цікаві для фольклористики відомості в інших розділах книжки, то є підстави вважати цю працю І. Кульжинського й примітним фольклористичним фактом, причетним до формування народознавчої аури особливо в близькому до автора середовищі Ніжинської гімназії.

Певного впливу цієї атмосфери зазнав, зокрема, і однокласник М. Гоголя **Платон Лукашевич** (1806—1887). У петербурзькому журналі «Северный архив» за 1826 р. (Ч. 20, № VIII. — С. 386—393) опублікована його стаття «О примечательных обычаях и увеселениях малороссиян на праздник Рождества Христова и в Новый год» з датою «Нежин, 4 апреля 1826». Разом з описом народних різдвяних і новорічних звичаїв і обрядів, колядування і щедрування автор подає і приурочений до них фольклорний репертуар, примовки, віншування при новорічному посіванні і, зокрема,

колядки та щедрівки. Наведені фольклорні тексти переконують, що вже в роки навчання в Ніжині, а не, як твердять деякі автори, щойно після пізнішого перебування за кордоном і під впливом знайомства з В. Ганкою та Я. Колларом [4, с. 236], П. Лукашевич уважно ставився до народного слова і займався його збиранням.

Згодом, у середині 30-х рр. П. Лукашевич підготує і видасть збірник «Малороссийские і Червонорусские народныя думы и песни» (Санктпетербург, 1836), який належить до першорядних видань української фольклористики початкового періоду. Але докладніше мова про це в наступних частинах цієї праці. Тут обмежуємося лише стислою інформацією стосовно Ніжина як одного з осередків народознавчих вивчень 20-х — початку 30-х років.

У ці й пізніші роки українознавчий і народознавчий заряд тут почерпнула і низка інших учнів Гімназії вищих наук та Ліцею. Зокрема, український і російський письменник **Євген Гребінка** (1812—1848), який у 1831 р. закінчив Ніжинську гімназію, і виніс з неї живе зацікавлення народною творчістю, та письменник і етнограф **Олександр Афанасьєв-Чужбинський** (1816—1875), навчався в Ніжині у 1829—1835 рр, етнограф і фольклорист **Костянтин Сементовський** (1823—1902).

У роки праці в Ніжинській гімназії позитивну роль у культивуванні тут народознавчих та українознавчих зацікавлень та відповідних занять у цій сфері, відіграв, без сумніву, І. Кульжинський. Згодом у своїй літературній творчості й ідеології він деградував на ворожі до українства позиції, виступав проти української літератури, творчості Т. Шевченка, заперечував самотність української мови і права на її розвиток.

Очевидно, що докладніші вивчення виявили б й інші місця та постаті на українському Лівобережжі, з якими пов'язувалися певні народознавчі аспірації і конкретна фольклористична робота. Це особливо стосується такого важливого історичного і культурного осередку України як Чернігів — полкового міста козацької України і центру губернії у підросійській адміністративній системі.

Найбільшою ж мірою «українське культурне відродження знайшло свій перший важливий центр... на Слобожанщині» [3, с. 1—2]. Зокрема, в її столиці Харкові.

Передумови формування в Харкові осередку української фольклористики

Заснований в середині XVII ст. українськими козаками як фортеця для захисту Слобідської України від нападів кримських і ногайських татар Харків, хоч і був полковим козацьким містом (до 1765 р.), а згодом і губернським до початку XIX ст. малочисним, як стверджують дослідники, виділявся з-поміж інших міст цього краю [3, с. 1—2]. У 1802 р. тут нараховувалося 5373 особи чоловічої статі, а в Охтирці, що належала до Харківської губернії — 6309 чол. На окраїнах забудовою і виробничою діяльністю жителів Харків мав характер сільського поселення. Вражала неупорядженість вулиць, яка давала себе взнаки особливо в негоду [3, с. 1—2].

Однак непересічною прикметністю того колишнього Харкова, за словами авторів названого дослідження, було його тяжіння до освіти, духовності [3]. З 1726 р. тут діяла Слов'яно-греко-латинська школа, яку в 1734 р. перетворено за зразком Києво-Могилянської Колегії в Харківську Колегію. Викладачем цього навчального закладу був у 60-х роках XVIII ст. Григорій Сковорода.

Саме під впливом цієї діяльної освітньо-духовної іманентності Харкова виникала ідея заснування в ньому університету. Ініціатором і головним промотором її реалізації став відомий суспільний діяч і вчений **Василь Назарович Каразін** (1773—1842), якому вдалося здобути «добро» самого царя, заохотити і переконати місцеве дворянство та міську управу пожертвувати на цю ціль чималі ресурси і кошти.

Офіційно відкритий 17 січня 1805 р. Харківський університет був знаменною подією і став важливим чинником духовного розвитку краю. Це був перший університет на теренах підросійської України. Університетський статут 1804 р. давав йому досить широку правову автономію для розгортання навчальної і наукової діяльності в різних галузях знань, зокрема й гуманітарних, утримувати власну друкарню, цензурувати і видавати наукові й літературні праці.

Автори названої історії Харківського університету наводять відомості, які показують, що вже в перші роки існування цього новозаснованого навчального закладу в ньому запульсувала інтенсивна творча робота викладачів і студентів, засновувалися товариства і гуртки («Общество любителей отече-

стенной словесности», «Общество любителей наук, философский факультет составляющих» та ін.), в яких культивувалися поглиблення знань з різних наукових дисциплін і заохочення до самостійної наукової і літературної творчості, студій з історії, філософії, природознавства [3, с. 92—98].

Особливого розвитку набули літературні зацікавлення. «Винятково симпатичною рисою студентства досліджуваного часу (початку ХІХ ст. — Р. К.) є його захоплення літературою і самостійними вправами в ній. Вони почалися вже в перші десятиліття існування університету і свідчать про те, що, незважаючи на панування утилітарних поглядів у суспільстві, університет благотворно впливав на молодь і розвивав у неї ідеалістичні настрої, притягав до вищих духовних інтересів» [3, с. 92].

В атмосфері цього духовного оживлення і зростання інтелектуального потенціалу на базі Харківського університету виникає і журналістика — перші періодичні видання в підросійській Україні. Започаткувала їх щотижнева газета «Харьковский еженедельник», яка з'явилася в травні 1812 р. і, проіснувавши всього три місяці, припинилася через причіпки столичної цензури [39, с. 27—28]. Наступними були сатиричний журнал «Харьковский Демокрит» та літературний, науковий і громадсько-політичний місячник «Украинский вестник», які вийшли одночасно в січні 1816 р. Перший з виходом 6-го номера в червні 1816 р. перестав існувати — знову ж через цензурні утиски [39, с. 33]. Другий проіснував довше, Але наприкінці 1819 р. був заборонений, став «жертвою царської цензури» [39, с. 50]. Цензура умертвила на 2-му чи 3-му номері журнал «Украинский домовод», який почав виходити в Харкові в 1817 р. [39, с. 51]. У 1817—1823 рр. виходила щотижнева газета «Харьковские известия» [39, с. 6]. У середині 1823 р. Харківському університету надано право видавати «Український журнал».

Цей вельми примітний сплеск журналістики в Харкові був ділом інтелектуальних і літературних сил Харківського університету, його викладачів і вихованців. Аналіз змісту цих видань показує, що в складі їхніх промоторів і авторів були високоосвічені і творчо обдаровані постаті, які стежили за суспільно-політичними і культурними процесами в Росії та за її межами, активно реагували на актуалії і потреби свого часу. Нерідко й досить сміливо та

прогресивно заангажовано, що викликало настороженість столичної імперської цензури, її застережні і заборонні санкції та припинення видання².

Талановитістю і демократичними тенденціями відзначалися публіковані на сторінках харківської періодики вірші і байки **Якіма Нахімова** (1782—1814), **Василя Масловича** (1793—1841), публіцистика **Розумника Гонорського** (1791—1818), **Євграфа Філомафітського** (1790—1831), літературознавчі статті і огляди професора російської словесності **Івана Срезневського** (1770—1820, батька Ізмаїла Срезневського) і його учня **Олександра Склабовського** (1793—1831) та ін.

Університет і пов'язане з ним освітньо-наукове та культурне піднесення Харкова мали істотний вплив і на розвиток у ньому театрального життя, яке із спорадичних аматорсько-розважальних форм все більше набирає професійно-системного характеру. На початку другого десятиліття ХІХ ст. у театральному Харкові вже засвітився небуденний акторський талант молодого **Михайла Щепкіна** (1788—1863).

Уже на ранньому етапі розгортання наукової роботи викладачів і студентів університету помітне місце посідають краєзнавчі й історичні вивчення. У цьому ранньому доробку значиться, зокрема, праця студента **Олексія Левшина** «Письма із Малороссии», надрукована в журналі «Украинский вестник» за 1816 р. (кн. ХІ) і того ж року видана окремою книжкою в університетській друкарні (Харків. — 206 + 4 с.). Ця публікація містить чимало відомостей з української етнографії і фольклору.

На потребі розвитку краєзнавчих і народознавчих досліджень особливо наголошував професор Харківського університету **Гавриїл Успенський** (?—1820). Враховуючи ту обставину, що університет повинен був виконувати кураторські функції над величезним Харківським учбовим округом, до якого належала і низка інших суміжних губерній, та що викладачам доводилося часто виїжджати в різні місцевості для візитації шкіл, Г. Успенський подав у раду університетув 1809 р. проект інструкції «Наставление учителям для составления исторических,

² Предметний огляд харківських періодичних видань під цим кутом зору провів Павло Федченко у названій праці, зокрема в її розділах «Зародження журналістики на Україні (1812—1825)» (с. 23—63) і «Журналістика 20—40-х років ХІХ ст.» (с. 64—110).

типографических и статистических записок...». Того ж року перед викладачами і студентами він виступив з промовою, в якій настоював на потребі пізнання своєї батьківщини: «О том, что каждому народу нужнее знать древнее и нынешнее состояние своего отечества, нежели других государств» [3, с. 101—104; 7, с. 232].

Г. Успенський вказував на потребу вивчення всіх племен і народів Росії з їхніми історичними, національними й етнографічними особливостями.

Подібні настанови стимулювали зацікавлення передусім до історії і побуту Харкова та його довкілля, а також публікації відповідних напрацювань у цій сфері на сторінках названих місцевих видань. За задумом видавців «Украинского вестника», журнал мав, «наскільки можливо, відкрити всі відомості стосовно тутешнього краю» [39, с. 34]. Для цього передбачено навіть спеціальний відділ «Харківські записки», призначений для місцевих відомостей, подібного якому не мали столичні журнали [39, с. 36]. Авторів і читачів журналу заохочувало до пошуку, збирання й опису історичних й археологічних пам'яток, а також до записування різних відомостей з народного побуту звичаїв, обрядів, вірувань, пісень, оповідань тощо.

У цьому зв'язку зростали зацікавлення до української етнографії і фольклору. У харківських виданнях з'являлося все більше таких матеріалів. «Украинский вестник» друкував насичені народознавчими відомостями нариси з подорожей по Україні **Івана Вернета** (друга половина XVIII — початок XIX ст.) — приятеля Г. Сковороди, який був учителем у Харкові. Зі статтями етнографічного змісту виступав згадуваний О. Склобовський. А як редактор «Украинского журнала» вже в одному з перших номерів цього видання він висловлював жаль, що серед запропонованих статей мало таких, що стосуються України. Нагадує, що кожному, хто любить свій край, повинні бути небайдужими «відомості історичні, топографічні й інші види описів, зображення характерів, звичаїв, побуту, привичок, занять, розваг, навіть збір малоросійських пісень і пояснення до них» [36, ч. 2, с. 151—152]. Радить місцевим авторам, щоб віддали перевагу «заняттям цими предметами» перед писанням віршами чи прозою чогось такого, що вже тисячі раз викладено в книгах [36, ч. 2, с. 151—152].

На ґрунті згаданого захоплення світовим і російським красним письменством у духовність викладачів і студентів Харківського університету входила й українська література, зокрема в особі таких її визначних представників, як Г. Сковорода й І. Котляревський, а далі й талановитих харків'ян **Григорія Квітки-Основ'яненка** (1778—1843) і **Петра Гулака-Артемовського** (1790—1865). Останні стали продовжувачами на харківському ґрунті українського літературного руху, започаткованого знаменитим полтавцем.

А ще перед Г. Квіткою-Основ'яненком і П. Гулаком-Артемовським у Харкові, зокрема в журналі «Харьковский Демокрит» (1816), друкувалися вірші українською мовою («Пісня сімейству», «Від'їзд студента на учительство в Олешки», «Жартівлива пісня» та ін.) вихованця Харківського університету і згодом його доктора «изъяснящих наук» згаданого В. Масловича. В «Украинском вестнике» були опубліковані твори П. Гулака-Артемовського «Пан та собака», «Супліка до Грицька К[вітк]и» з україномовною припискою про те, як треба читати і вимовляти українські слова (1818), «Солопій та Хівря, або горох при дорозі», «Писулька до того, котрий що Божого місяця українського гінця по усіх усядах розсилає», «Пюхтій та Чванько», «Дещо про того Гараська» (1819).

Таким чином на сторінки російськомовних харківських часописів пробивалося і українське слово, літературну повноцільність якого переконливо рекомендували вже не тільки «Енеїда» І. Котляревського, але й талановиті байки П. Гулака-Артемовського. Стихія української мови вривалася багатьма своїми елементами (лексичними, фразеологічними, пісенними та ін.) в російськомовні тексти харківських видань. Твори українською мовою викликали задоволення читачів, їх рекомендували друкувати більше [39, с. 45].

Відомий український і російський літературознавець Ілля Айзеншток аргументовано стверджував: «У цей час у Харкові дуже часто, — набагато частіше, ніж в подальшому, через двадцять п'ять — тридцять і більше років, — можна було чути на вулицях, в домашньому побуті українську мову, народну пісню, спостерігати старовинні українські звичаї.

Українська мова, українська пісня були в широкому вжитку в побуті харківської інтелігенції, багатьох

професорів Харківського університету. Любов до України, до всього місцевого, українського захопила навіть великоросів, що жили в Харкові» [1].

У цьому зв'язку в тогочасних харківських журналах озвучується і питання української мови як культурного чинника. Всупереч офіційному ігноруванню цієї мови О. Левшин у згадуваних «Письмах из Малороссии» (1816) з захопленням говорив про її літературні й наукові можливості. Патетично наголошував, що якщо «генії тутешнього краю звернуть на неї увагу і розвинуть її... тоді малоросіяни в славі своїх наукових творів, дуже можливо, будуть змагатися з освіченими народами Європи» [34]. На потребу поважного ставлення до української мови вказував у своїх виступах П. Гулак-Артемівський. Він критикував водевіль князя Шаховського «Козаки-стихотворець» за незнання українського життя і народної мови. У згадуваній приписці зазначив з цього приводу: «...Хто чого не тямить, то нехай і не тика туди носа; нехай, я ж кажу, вибачайте, з дурною головою в дім не лізе» [35, № 12, с. 365]. Проти поганой і покрученої мови цього водевіля виступав і Є. Філомафитський [39, с. 43].

На необхідності пізнання мови свого народу наголошував О. Склабовський у статті «О пользе и цели поэзии»: «Вивчіть насамперед свою батьківську мову, пізнайте її достоїнства, познайтеся з її творцями...», — писав він [36, № 3, с. 177]. Тут мовиться про рідну мову взагалі, але на місцевому харківському ґрунті ці слова сприймалися і як апеляція стосовно мови найближчого навколишнього середовища — української.

Незабаром до аргументації на користь української мови приєднаються голоси романтиків, які проголосять втіленням її високих достоїнств і можливостей мову усної народної словесності, зокрема пісенності. Слід зазначити, що в харківському літературному середовищі вже з середини другого десятиріччя XIX ст. помітний вплив ідеології і практики романтизму. Так у статті Р. Гонорського «Нечто о нашей живописной прозе и о нынешнем состоянии русской словесности вообще» [34] мовиться про те, що стара російська просвітительська і сентиментальна література, представлена *Александром Шишковим* (1754—1841) і *Николаєм Карамзіним* (1766—1826) та їхніми послідовниками віджила свій вік, тому повинна поступитися новій літературній школі, оснований на прави-

лах «здорового смаку» і прикладах старини та новіших часів³. З контексту цієї думки видно, що йдеться про новочасний літературний напрямок, який уже заявив себе у Європі, — романтизм. Автор статті віддає йому повну перевагу.

Вплив романтизму помітний і в згадуваній статті І. Кульжинського «Деякі зауваги стосовно історії і характеру малоросійської поезії», що була надрукована в харківському «Украинском журнале» 1825 р. Особливо в тих місцях, де автор говорить про високі достоїнства української мови, засвідчені багатством і красою народних пісень та «Енеїдою» І. Котляревського, де закликає читачів записувати поширені серед простолюду пісні і присилати йому, робить спробу розглядати змістові і поетичні їхні якості. Тут І. Кульжинський згадує і про пов'язаність з народною пісенністю творчості Семена Климівського, Григорія Сковороди й Івана Котляревського.

Отже, навіть на основі цих заміток можна констатувати:

1. З заснуванням університету в Харкові вже в перші десятиліття XIX ст. тут розгорнувся активний інтелектуальний і творчий рух, в якому зазначилася низка науково і літературно обдарованих постатей — ініціаторів місцевої журналістики і континuatorів наукової та літературної діяльності.

2. У різні ділянки цієї діяльності органічно вживлювався український елемент, вплив навколишнього середовища, що, попри офіційні русифікаторські тенденції, ставав чинником духовної аури Харкова. Українська тема, українська мова харківських публікацій знаходила співчуття і підтримку в колах місцевого панства, яке походило, здебільшого, з колишніх старшинських козацьких родів, було вже значною мірою зросійщеним, але ще не цілком втратило свідомий чи підсвідомий зв'язок з рідним етнічним ґрунтом, особливо на рівні традиційності.

Автори цитованої історії Харківського університету слушно констатували, що наростаючий український струмінь духовного життя Харкова того часу відповідав інтенціям живого в місцевому суспільстві почуття прив'язаності до рідної мови і народу [3, с. 113]. Один з таких почитателів рідного, наприклад, писав: «С сердечным удовольствием читаю

³ За передруком цієї статті [39, с. 189—192].

многие пьесы в «Украинском вестнике»: старинные известия о родной стороне и самые маловажные должны быть каждому милы, если он не болван деревянно-иностранный...» [41, с. 108].

Мабуть не безпідставною є думка дослідника, що посилення українського духу, виходу української мови на сторінки харківських періодичних видань були однією з причин спрямованих проти них офіційних санкцій, їхньої недовговічності, зокрема заборони «Украинского вестника» [39, с. 50].

3. У харківському інтелектуальному середовищі найраніше в Україні були сприйняті і задіяні романтичні тенденції культурного розвитку.

Все це разом дає окреслення тих реальних суспільно-культурних передумов й ідейних чинників, на ґрунті і під впливом яких у другій половині 20-х років виник гурток, який започаткував т. зв. «школу харківських романтиків» й ініціював розгортання цілеспрямованої збирацької та дослідницької фольклористичної роботи.

Гурток Ізмаїла Срезневського

Гурток склався зі студентів університету, яких ще під час навчання в харківському «пансіоні» (приватній середній школі) зблизили спільні зацікавлення красним письменством і його новочасними романтичними віяннями в Росії і на Заході. Промотором гуртка став енергійний і талановитий син професора красномовства і поезії Харківського університету **Івана Срезневського** (1770—1819) **Ізмаїл Срезневський** (1812—1880) — майбутній визначний учений-славист, професор Харківського і Петербурзького університетів, академік Петербурзької Академії наук.

Закінчивши в 1826 р. пансіон і вступивши на етико-політичний (властиво, юридичний) факультет, Ізм. Срезневський і його найближчі товариші Іван Розковшенко, брати Орест і Федір Євєцькі, Опанас Шпигоцький, Осип Джунковський, розвивають свої зацікавлення романтичною літературою власними поетичними спробами і перекладами з інших літератур. Їхні особисті і ділові творчі зв'язки не перериваються й після закінчення в 1829 р. університету та від'їзду з Харкова на працю в різних місцях Росії.

За характером інтересів і занять — це типові угруповання, які особливо на ранньому етапі роман-

тизму були поширені в Західній Європі і Росії. Прикладом можуть бути гейдельберзький гурток німецьких романтиків з Клементом Brentano і братами Грімм, гурток «Арзамас», до якого належав і молодий Олександр Пушкін, польські товариства фломатів і філаретів з Адамом Міцкевичем у Вільно в кінці другого — на початку третього десятиріччя XIX ст. та ін.

Як типові романтичне явище представляють гурток І. Срезневського і видані ним у Харкові 1831 р. «Украинский альманах» і два випуски альманаху «Утренняя звезда» (Харків, 1833, 1834). Специфічною характерною рисою харківського гуртка романтиків було те, що, за словами дослідників, любов до літератури була поєднана в них з «прагненням вивчати Україну» [3, с. 96], і особливо співчутливо сприйняте ними романтичне звеличення фольклору як високого зразка поетичної творчості, основи і головного джерела оновлення і творення національної культури.

Як хронологічно найраніше угруповання романтиків в Україні і головню як літературне явище гурток Ізм. Срезневського вже має досить докладне висвітлення, зокрема у відомих працях Агапія Шамрая «Харківська школа романтиків» (т. 1—3, Харків, 1930), його окремих розвідках [42, с. 31—53; 43] та в низці дослідницьких публікацій інших авторів⁴.

Очевидна річ, що всі автори, пишучи про романтизм Ізм. Срезневського і його товаришів, не могли залишити поза увагою таку вельми характерну прикмету цього гуртка, як активне зацікавлення фольклором і фольклоризм їхніх літературних занять. Усе ж наголос зазвичай робився на цьому останньому, а іпостась гуртка Ізм. Срезневського як явища в процесі становлення української фольклористики, як одного з істотних осередків її на цьому етапі залишалася недостатньо з'ясованою.

Чи не найдокладніше фольклористичний аспект діяльності харківського гуртка, зокрема його лідера Ізм. Срезневського, висвітлений у третьому томі «Истории русской этнографии» О. Пипіна, присвяченому українській фольклористиці [26, с. 88—106], у названих працях А. Шамрая і в збірці досліджень Б. Кирдана про українських фольклористів (зокрема Ізм. Срезневського) XIX ст. [14]. Порів-

⁴ Вкажу тут головню новіші праці, в яких дається осмислення початку українського романтизму [6; 16].

няно з тим, що було сказано на цю тему, в наступні десятиліття і по сьогодні включно додано на загал небагато і то стосовно лише окремих питань.

Найбільшою мірою щось нове до розпрацювання цієї теми могли б принести напевно поглиблені студії над відповідними архівними матеріалами, зокрема із спадщини Ізм. Срезневського в Петербурзі. Оскільки такої можливості зараз у нас немає, постараємося тут зібрати і узагальнити головню з історико-фольклористичної точки зору той дотичний до гуртка Ізм. Срезневського фактологічний та інтерпретаційний матеріал, який міститься в наявних публікаціях з наголосом на питаннях, які потребують додаткової уваги.

Важливе інспіруюче значення в генезі і розвитку фольклористичних зацікавлень і спеціально уваги до українського фольклору в гуртку молодих харківських романтиків мали, без сумніву, видання збірників («Опыт собрания старинных малороссийских песней» М. Цертелева (1819) і, особливо, «Малороссийские песни» М. Максимовича (1827)). Згадки про ці публікації і їхній вплив зустрічаємо в різних працях і листуванні членів гуртка Ізм. Срезневського. «Очевидно, — зазначає А. Шамрай, — збірка Максимовича зробила найбільше враження на членів гуртка, бо ім'я його було прапором, під яким вони починали свою працю. Оптимістично настроєний О. Шпигоцький в листі від 9 травня 1832 р. писав до Срезневського під враженням відомостей про приготування першого випуску «Запорожской старины»: «Порадуйся случаю, воспользуйся случаем — вот перед тобою Максимович: довольно одного слова, одного имени...» [42, с. 28].

У передмові до першої частини «Запорожской старины» Ізм. Срезневський засвідчує добре знання цих видань і розуміння їхнього важливого значення для пізнання пам'яток української народної культури та представляє свою працю як продовження починань своїх попередників на цьому полі, особливо М. Максимовича [13, с. 15, 17, 20].

До чинників, що впливали на зацікавлення юного Ізм. Срезневського і його товаришів фольклором взагалі і українським зокрема, належала і польська романтична література, особливо та її частина, в полі уваги якої була українська тема. За словами дослідника, Ізм. Срезневський «разом зі своїми товаришами — ровесниками і дещо молодшими приятеля-

ми — Корсуном, Боровиковським, Метлинським, Костомаровим — рано ознайомився з польською мовою і літературою, з деякими працями польських учених з польської історії та слов'янської старовини і древностей (кн. Потоцького, Нарушевича, Раковецького, Чацького, Мацейовського, Вуйціцького й ін.), сильно захопився Бродзінським, Міцкевичем й іншими польськими поетами, особливо так званої Української школи (Богд. Залеським, Сев. Гоцинським, Ант. Мальчевським) [18, с. 2].

Однак, мабуть-таки, найбільш впливовим було українське довкілля Харкова, на що слушно вказував О. Пипін: «У ті роки, коли Срезневський проходив свою університетську школу, саме навколишнє життя було переповнене відгомном малоруської старовини. Це жило багато історичних спогадів; епічна поезія бандуристів і багата лірика ще були в повному розквіті; малоруські звичаї зберігалися не тільки в селянстві, але й у середньому класі і в побуті українських поміщиків; в колі людей старшого віку ходила по руках малоруська книжна старовина, літописи й інші історичні пам'ятки, і із їхніх рук ці пам'ятки починали переходити в руки нових освічених людей, які згодом вивели їх в літературний світ» [26, с. 90—91].

Ця потужна українська стихія своєю атракційністю істотно позначилася на формуванні молодого Ізм. Срезневського. Уродженець російської глибинки (м. Ярославль) в сім'ї корінних росіян, він дво-місячним немовлям опинився в Харкові, куди його батько Іван Овсійович приїхав у 1812 р. для праці в університеті. Українські впливи спричинилися до того, що він з дитинства захопився «Малороссиєю», особливо у виразі її усною народною словесністю. У згадуваній передмові до першого випуску «Запорожской старины», датованій 1833 р., він зазначив, що, усвідомлюючи важливість «пам'яток поезії запорозької», він після «семилітньої праці» з допомогою «багатьох осіб», які сприяли йому, «встиг зібрати досить значну кількість як дум і пісень, так і іншого роду переказів» [13, с. 17].

Ці слова вказують, що вже від 1826 р. 14-літній учень пансіону займався записуванням українських пісень і дум, і що в цьому йому допомагало багато осіб, які «пошанували» ці заняття «своїм сприянням» [13, с. 17]. Отже, виходило б з того, що, крім названих найближчих друзів Ізм. Срезневського,

його гурток охоплював своїм впливом і значно ширше коло осіб, принаймні і тих, що співчували і сприяли в його заняттях. Далі додамо ще деякі імена цих постатей.

Мабуть ще в університетський час виникла і так звана «українська скриня», чи «скарбниця» Ізм. Срезневського — своєрідний фонд, де складалися і групувалися зібрані матеріали. До цієї скрині члени гуртка й, очевидно, їхні наближені до нього особи продовжували надсилати записи і після закінчення університету. Це переконливо показує збережене листування.

Сам Ізм. Срезневський принагідно робив свої записи в Харкові чи, можливо, під час спорадичних виїздів за місто до друзів чи знайомих. Відомо, що в Харкові він записав від зайшлих словаків-гендлярів збірку словацьких пісень, яку невеличкою книжечкою видав у Харкові в 1832 р. [18]⁵.

Особливо ж фольклористично-збирацька робота Ізм. Срезневського розгорнулася під час праці домашнім учителем у поміщиків Подольських у маєтку Варварівка Катеринославської губернії поблизу Дніпрових порогів, де він зустрів живих носіїв пам'яток запорозького славного минулого, слухав їхні оповідання і фанатично записував пісні і думи. Захоплення від безпосереднього зіткнення з запорозьким краєм, його людьми і усною народною поезією відлунюють у листах Ізм. Срезневського, писаних до матері з Варварівки. Уже в одному з перших листів — від 5 серпня 1832 р. він писав: «Я дуже радий, що поїхав у Варварівку. Не знаю, як буде мені житися, але що я назбираю безліч, цілу безліч для своєї української скрині, то це така правда, як $2 \times 2 = 4$. Навіть самі діти (учні. — Р. К.) мені задоволено допомагають. Скажу більше: Україні не можна належно пізнати, не будучи в цих місцях, не можна порядно пізнати запорожців, не побувавши на порогах»⁶. Нотує, що мимоволі заспівав українську пісню «Ой ревнули корови, край порога стоя» [43]⁷.

⁵ На цей факт вказує біограф Ізм. Срезневського В. Ламанський у названій нами праці. Він зареєстрований і в [2, с. 24].

⁶ Листи Ізм. Срезневського до матері О.І. Срезневської [43, с. 202]. Підкреслення наше, тут і далі переклад з російської мій. — Р. К.

⁷ Це, мабуть, варіант пісні у збірнику М. Максимовича 1827 р. під номером XX (с. 29).

У листі від 7 грудня того ж року з задоволенням зазначав, що, переглядаючи «купи» своїх записів, переконався в значному поповненні своєї «української скрині». Констатує також, що збільшилося його зібрання словацьких пісень, «...оскільки до нас у село два рази заходили словаки — розуміється, я не пропустив нагоди» [43, с. 210].

У наступному листі — від 16 грудня інформував: «Останнім часом я займаюся збиранням переказів про запорожців. В неділю чекаю в себе старця-балакуна, котрий повинен багато розказати» [43, с. 211].

24 лютого 1833 р. писав: «Завтра неділя: їду з Олексієм Івановичем (сином Подольських. — Р. К.) на Ворону (хутір. — Р. К.). Там живе 97 літній старець Гречка. Він був запорожцем, знає багато важливих невідомих історій, подій. Буду розпитувати; а Катерина Романівна (поміщиця Подольська. — Р. К.) обіцяла покликати волошку і записати від неї молдавські пісні з перекладом» [43, с. 214]. 27 лютого 1833 р.: «Я тепер, матусю, старовину запорозьку знаю, як своє власне життя. Мало-помало і зібрав відомостей дуже багато. Особливо поміг мені Гречка, про якого я писав Вам у попередньому листі. Годин п'ять провів я минулої неділі на Вороні, все розмовляв зі стариком, і почув, і довідався дуже багато. Гречка був сам запорожцем і всьому наочним свідком. Жаль, що йому іноді зраджує пам'ять, Але в такому разі, я звертаю на це його увагу, він пригадує, поправляє свої помилки і виходить налад... Події за його пам'яті розповідає надзвичайно докладно і, що найцікавіше, по-своєму, як запорожець, з його віруваннями, з його політичними поглядами. Живий пам'ятник минулого!» [43, с. 215].

15 березня 1833 р.: «Днями у мене була руїна запорозька, старець років 80, бандурист. Багато його розпитував, багато дізнався. Записав декілька дум і пісень старинних. Тепер, матусю, я знаю Запорожжя не гірше як азбуку... Одначе не перестану займатися. Праця моя, майже семилітня, не повинна залишитися незакінченою або без користі. Почну з того, що акуратно перепису начисто все своє зібрання. Купа буде порядна» [43, с. 217].

У листах з Варварівки обговорюються питання, пов'язані з виданням у Харкові першої частини «Запорожської старини» і підготовкою другої. Йдеться про участь Ізм. Срезневського в альманасі «Утрен-

ня звезда», дві книжки якого вийшли в Харкові в 1833 і 1834 рр. Підтримуються зв'язки з членами гуртка, зокрема стосовно їхньої участі у нових видавничих проєктах.

А ще перед тим Ізм. Срезневський разом з Ів. Розковшенком видали в Харкові 1831 р. «Український альманах» і подали до цензури датований тим же роком альманах «Эфемериды», який не вийшов⁸. Окрім літературних текстів, в обох цих працях помітне місце займають фольклорні матеріали: «Малороссийские песни» (с. 88—92, 106—111) і «Малороссийские думы» (с. 119—131) в «Українском альманах»; «Малороссийские песни» (с. 76—83) і «Малороссийские загадки» (с. 84—86) в «Эфемериды». Разом 24 ще надруковані на той час українські пісні і варіанти та 20 загадок з приміткою про продовження цих публікацій в наступній книжці. У примітці до добірки українських пісень в «Українском альманах» зазначено, що четверту і шосту пісні редакція одержала від І.Г. Кульжинського [33, с. 109]. Чий записи інших пісень, — не вказано.

У розділі дум з позначкою «Доставлены И.И. Срезневским» [33, с. 119] подано тексти двох дум: 1) «Про Олексія Поповича — «Ой близь Чорного моря, на каменю біленькому, там сокол ясененький жалобненько квилить, проквіляє», 2) Про втечу трьох братів з Азова — «Ой, то не сиві тумани вставали То с города Азова три брата с тяжкої неволі турецької втікали». Варіанти цих творів були вміщені вже у збірнику М. Цертелева. Але записи Ізм. Срезневського, за словами дослідниці Катерини Грушевської, повніші і досконаліші від його попередника [8, с. XXXV—XXXVI].

Фольклорна тема присутня в обох альманахах і в іпостасі літературної трансформації творів, тем і мотивів усної народної словесності. Це, зокрема, надруковані в українському альманасі вірш Левка Боровиковського «Козак» з підзаголовком «(Подражание народной песне)» — «Не стаями ворон літає в полях, Не хліб сарана витинає» [33, с. 62—65], «Малороссийская баллада» («По долині, ген тумани, по долині сиві») Опанаса Шпигоцького [33,

с. 65—73], уривок оповідання «Гаркуша» — про відомого розбійника, що діяв на Гетьманщині і Слобожанщині в 70-х роках XVIII ст., зітканий з народних оповідей [33, с. 81—87]. В «Эфемериды» — це переклади богемських і молдавських пісень, оповідання А. Хиждеу за молдавськими народними переказами.

Генетичний зв'язок з фольклором мають, вочевидь, вірші Ізм. Срезневського «Молдавские песни» («Красавица ласточка» і «Ой, вы слуги мои!..») [33, с. 26—28]. Про те, що він цікавився молдавським фольклором, свідчить і наведена згадка в листі до матері «про волошку» (молдаванку), від якої з допомогою поміщиці Подольської сподівався записати молдавські пісні з перекладом.

У контексті загальних фольклористичних зацікавлень молодого Ізм. Срезневського, а не просто як випадковий епізод, прочитуються і згадувані факти про його записи словацьких пісень у Харкові і Варварівці та видання збірки цих записів [27]. У примітках цього видання наведено дві українські пісні: «Снився дівчинонці дивненький сон, снився коханій чудненький сон...»; «Дівчинонько молодая, люби мене молодого! — Ой рада б я любити, боюсь брата, буде бити» [2, с. 24]. Можливо, що записи цих пісень належать самому Ізм. Срезневському або комусь із його гуртка.

Отож, можна сказати, що вже в перших публікаціях Ізм. Срезневського його ім'я засвітилося і в пов'язаності з фольклором. Щодо інших членів його гуртка, то вони здебільшого фігурують у названих альманахах з 1841 р. як автори літературних творів — віршів чи перекладів з інших літератур (І. Розковшенко, О. Шпигоцький). Хоча відомо з різних згадок, зокрема в листуванні, що майже всі вони займалися збиранням фольклорного й етнографічного матеріалу. У листах І. Срезневський настійно нагадував своїм друзям про «обов'язок» постачати його «українську скриню» всім, що стосується «Малоросії» [30, с. 5].

І треба сказати, що ця зорієнтованість на поповнення «української скрині» І. Срезневського спричинилася певною мірою до знеособлення результатів збирацької роботи інших членів його гуртка і прихильників. Знаємо, що син поміщика села Щеповка Лебединського повіту на Харківщині **Іван Васильович Розковшенко** (1809—1889) поєднував юнаць-

⁸ На основі аналізу збереженого в архіві колишнього Московського цензурного комітету рукопису «Эфемерид» опубліковано нещодавно спеціальне дослідження з додатком тексту цього альманаху і обширних коментарів: 15, с. 23—66; 45, с. 67—93 (коментарі, с. 94—124).

ке захоплення романтичною літературою і власну поетичну та перекладацьку практику зі збиранням українських пісень, особливо під час перебування в рідному селі, що свої записи він вислав другові Ізм. Срезневському. Про це свідчать згадки в їхньому листуванні. І в непоодиноких місцях «Запорожської старини» нотується участь І. Розковшенка в цьому виданні. Але поки що немає можливості конкретно окреслити його збирацький доробок⁹.

Виятково цінну інформацію про членів гуртка Ізм. Срезневського і їхню задіяність до фольклористичної збирацької роботи містять оперті на матеріалах архіву батька праці Всеволода Ізмаїловича Срезневського. Зокрема, в статті «Про збирачів українських пісень. З гуртка І.І. Срезневського на початку 1830-х років» [12, с. 76—82] він повідомив про збережений в «Українській скарбниці» І.І. Срезневського збірник пісень з назвою «Собрание памятников украинской народной словесности. Книга первая. Часть 1-я. Песни». Рукопис містить 142 пісні, переписані Ізм. Срезневським із власних його записів і його товаришів та інших осіб. На основі аналізу тексту цього рукопису автор статті доходить висновку, що він постав ще до першого випуску «Запорожської старини» — не пізніше 1832 р. [12, с. 76].

Найважливішим є те, що майже при всіх записах позначено місце, де вони зроблені, а при багатьох (92) вказано імена записувачів. Крім того, на обкладинці подано перелік учасників збірника з зазначенням кількості поданих пісень кожним з них. Це дає можливість хоча б приблизно встановити склад помічників Ізм. Срезневського у збиранні українських народних пісень і ступінь їхньої активності на цьому полі.

Перше місце тут належить І. Розковшенку. У збірнику значиться 20 пісень його запису. До збирання народних пісень він залучив і свою сестру **На-**

дію Василівну Розковшенку, їй належить 13 записів пісень.

Активними співробітниками Ізм. Срезневського були згадані брати **Орест** і **Федір Степановичі Євцькі**. У рукописі збірника зазначено 12 пісень Ореста і шість пісень Федора. Відомо, що після закінчення Харківського університету вони працювали як державні службовці в різних місцях російської імперії, в тому числі на Кавказі та у Варшаві. О. Євцький — автор статей з історії України, про Г. Сковороду, праці «Статистичний опис Закавказького краю» (1835), а Ф. Євцький надрукував у 1842 р. один з перших оглядів нової української літератури, в якому мовиться про творчість І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Боровиковського, К. Тополі, В. Забіли, згадується Т. Шевченко. Обидва характеризуються як українські фольклористи і етнографи. Однак, з доробку в цих ділянках відомі лише: невелика публікація О. Євцького українських загадок [22, с. 151—154] і стаття Ф. Євцького про українські історичні пісні і думи з низкою текстів, взятих, як зазначив автор, зі збірника «Pieśni ludu guskiego w Galacyi» Жеґоти Паулі (Т. 1, 2, Львів, 1839, 1840) [10, с. 65—93].

Водночас у вступі і в непоодиноких місцях тексту «Запорожської старини» І. Срезневський покликається на допомогу своїх друзів і знайомих в зібранні і підготовці до друку матеріалів цього видання. У кінцевій частині приміток до вміщених у першому випуску «Запорожської старини» пісень і дум І. Срезневський наголошує, що «багато-чим» він завдячує Федорові Євцькому, «котрий, прекрасно знаючи українську мову», з дружнім почуттям пояснював йому «багато незрозумілих виразів, і поставив місцевими переказами» [13, с. 129].

На основі архівних джерел Вс. Срезневський констатує, що брати Євцькі доставили Ізм. Срезневському «масу пісень, казок, прислів'їв, описів обрядів», що «листи Ореста Євцького, можна сказати, переповнені цими матеріалами» [30, с. 5]. Той же автор вказує, що, як видно з листа до Ізм. Срезневського від 25 квітня 1830 р., — О. Євцький вислав адресатові зшиток з записами народознавчих матеріалів.

Інформуючи про збереженість цього зшитка в «Скарбниці», Вс. Срезневський подає його зміст: 1) «Предрассудок малороссиян» (о дне св. Панте-

⁹ І. Розковшенко — один з найдіяльніших членів харківського гуртка романтиків, ініціатор і головний помічник Ізм. Срезневського у підготовці і виданні «Українського альманаха», у ньому вміщено 5 його віршів і сцена з комедії «Провинциалы». Писання невисокого літературного рівня друкував у петербурзьких і московських журналах. Він автор віршового перекладу трагедії В. Шекспіра «Ромео и Джульєта», опублікованого в 1839 р. в журналі «Библиотека для чтения» (т. XXXIII. — № 4. — Отд. 1. — С. 81—228) і в 1861 р. виданого окремою книжкою.

леймона 27 июля), 2) «Пословица малороссийская», 3) «Поверие малороссиян» (о ведьмах), 4) и 5) «Песни (поч.: «Ой чий же сей двір...», «Ой казали вражі люди...», 6) «Суеверие», 7) «Пословицы», 7) и 9) «Поверя», 10) «Еще нечто о ведьмах», 11) «Малороссийские песни», 12) «О правой середе» («переполовение»), 13) «Еще одно суеверие малороссиян» (обычай сажать или сеять в великую субботу) и 14) Анекдоты: 1. «Гаркуша», 2. «Характер еврея» [43, с. 35].

У листі О. Євєцького від 30 травня 1830 р. є згадка про його опис українського весілля («Малороссийская свадьба») і про повість «Ведьма» [43, с. 35]. Порівняння оповідання «Гаркуша» з текстом цієї назви в «Украинском альманахе» підтверджує припущення, що криптонім «N/N», яким підписана ця публікація, належить О. Євєцькому.

До близьких приятелів і членів гуртка Ізм. Срезневського належав український поет-романтик **Опанас Григорович Шпигоцький**. Уже в університеті він заявив себе як автор двох українських переспівів із «Кримських сонетів» Адама Міцкевича, надрукованих 1830 р. у журналі «Вестник Европы» (№ 9. — С. 51—52). Після закінчення університету потреба змусила його податися на працю в Москву. Але підтримував зв'язки з Харковом. В «Украинском альманахе» (1831) вміщені його вірш «Малороссийская баллада» і під заголовком «Мария» український переспів початку першої пісні поеми О.С. Пушкіна «Полтава» та вільний переклад уривка з «Конрада Валленрода» А. Міцкевича, які своїм стилем і поетичною мовою виявляють тісний зв'язок з українською фольклорною, зокрема народнопісенною, поетикою.

Присутність у рукописному збірнику Ізм. Срезневського записів О. Шпигоцького трьох українських пісень засвідчує його участь у їх збиранні. Якою мірою і наскільки результативно — без спеціального дослідницького пошуку сказати важко. Очевидно, що при своїй гарячій любові до України і всього українського він не залишався поза цією збирацькою українознавчою роботою, якою займалися інші його товариші — постачальники «української скрині» Ізм. Срезневського.

Працюючи вже більше року коректором університетської друкарні в Москві, О. Шпигоцький з великою радістю вітав появу «Украинского альма-

наха». У листі від 14 вересня 1831 р. писав Ізм. Срезневському: «Сердечно благодарю тебя за привет на родном мне языке. Жаль только, что у тебя не так чист: малорос[сийский] дух не везде соблюден; впрочем поздравляю тебя со значительными успехами...». Маючи на увазі вихід альманаху, продовжує: «В каком я восторге! На постылой Московщине мне добрая доля судила увидеть украинца. Как все воспоминания Харькова слились в нем одним, моем ненаглядном. Какие надежды он, чаровник, вселил в грудь мою! Как сладко мечтать о славе нашей Украины, родной матери моей! О друг мой, Ревнуй, ревнуй о пробуждении малороссийского гения и верь мне: твои труды будут оценены... Работай в тиши, в глуши, и пламень духа, всегда стремящийся быстро, прокрадется, прожжет сам завесу безвестности и, вспыхнув, разольет румяное зарево, венки твой, венки твоему самоотвержению для славы тебя питающей и поящей Украины. Миновалось ее козачование на полях бранных; не полагают уже козаку меча своего на весы судеб; козакуе же он тепер на полях сладкого песнопения...» [43, с. 241].

Наводжу ці рядки, оскільки вони не тільки розкривають світоглядну позицію О. Шпигоцького, але й добре озвучують присутність у діяльності гуртка Ізм. Срезневського українського патріотичного наставлення, прагнення хоча б у Слові виразити пам'ять про героїчне минуле України. У цьому зв'язку й «українська скриня» Ізм. Срезневського, пошуки, збір, описи пам'яток української старовини, зацікавлення рукописними козацькими літописами, в тому числі й «Історією русів», яка поширювалася в списках, записи творів усної народної словесності, описи звичаїв і обрядів мали далеко не антикварний характер, і не лише модну романтичну спонуку, а набагато глибшу й істотнішу ідейну основу. Вони поєднувалися з відстоюванням самобутності української мови і утвердження права розвитку нової української літератури цією мовою.

Зацікавлення фольклором — органічна складова цього комплексу українознавчих і творчих аспірацій харківських романтиків. І це також одна з тих об'єктивних реальностей, яку не можна залишити поза увагою, розглядаючи харківську фольклористику того часу. Бачення і осмислення фольклору у тісному поєднанні з історичним, етнографічним, мов-

ним, літературним аспектами буття народу — характерна ознака романтичної фольклористики.

Серед збирачів українських пісень значиться у рукописному збірнику Ізм. Срезневського майбутній молдавський письменник і фольклорист **Александр Тадейович Хиждеу** (Хаждеу, Хаждец, Хаждець) (1811—1872). Син поміщика з Бесарабії, він навчався у Харківському університеті, закінчив його у 1830 р. У той час зблизився з гуртком харківських романтиків, займався збиранням українських пісень, до згаданого рукописного збірника Ізм. Срезневського подав сім своїх записів. Як про збирача фольклорного матеріалу згадує про нього Ізм. Срезневський у «Запорожской старине». Цікавився творчістю Григорія Сковороди, автор публікації «Три песни Сковороды» (Телескоп. — 1831. — Ч. VI. — С. 578—582) і розвідки «Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый» (Телескоп. — 1835. — Ч. XXVI. — № 5. — С. 3—42; № 6. — С. 151—178).

У статті В.І. Срезневського про ранніх харківських збирачів народних пісень названий **Олександр Іванович Покорський-Жаравко**, із записів якого Ізм. Срезневський увів до рукопису свого збірника 12 пісень, а також переписав копію з грамоти гетьмана Скоропадського. Але докладніших відомостей про цього збирача немає. Не зміг з'ясувати автор статті, хто були **Іван Іванович Дяков**, якому належать 9 записів пісень; **Іван Федорович Лисавицький**, у листуванні якого з Ізм. Срезневським (з 1830) мовиться про фольклорні матеріали. Лише як автори записів по одній пісні значаться в рукописі збірника студенти Харківського університету **Ст. Мигрин**, який закінчив медичний факультет 1829 р.; **В. Іванов** — закінчив того ж року фізико-математичний факультет; **П. Яхневич** — закінчив словесний факультет 1830 р.; **Я. Боженко** — закінчив медичний факультет 1830 р.

Отже, рукопис збірника українських пісень, складений Ізм. Срезневським із записів його студентських друзів і знайомих на початку 30-х років, засвідчує вже чимале гроно молодих людей у Харкові, які більшою чи меншою мірою були задіяні до справи збирання народних пісень. І те, що ця справа вже мала характер не аматорського заняття, а певного цілеспрямованого культурного руху зі своїм організаційним модератором в особі Ізмаїла Срезневського.

Цікавим з цього погляду є і факт, що до збірника вніс Ізм. Срезневський і карпато-українську пісню з запису **Юрія Івановича Венеліна** (1802—1839) — відомого вченого-славіста, уродженця Закарпаття, та записи українських пісень згаданого **Івана Григоровича Кульжинського** (1803—1884), який 1829—1832 рр. працював у Харківському університеті¹⁰.

Таким чином, можна констатувати, що українознавчі, народознавчі, в тому числі й фольклористичні збирацькі заняття та дослідницькі аспірації гуртка Ізм. Срезневського захопили в свою орбіту вже на початковому етапі й непоодиноких осіб, які формально не належали до його членів. Одним з таких активних учасників цього руху був і талановитий український поет-романтик **Левко Іванович Боровиковський** (1808—1889).

Уродженець Полтавщини (с. Мелюшки Хорольського повіту, тепер Хорольського району), він походив з давнього козацького роду. Батько його мав невелике сільське помістя, в якому, як зазначав, «від коліски» опановував народну мову, вочевидь, і входив у світ усної народної словесності. Навчався у Хорольському повітовому училищі і Полтавській гімназії, а з 1826 р. — у Харківському університеті. Себто в той час, коли у ньому студіювали Ізм. Срезневський і члени його гуртка. Зблизився з ними на ґрунті захоплення романтичною літературою і зацікавленням українською старовиною та фольклором. Дещо раніше від них він виступив з низкою творів («Молодиця», «Маруся», «Подражаніє Горацію», «Два ворони» (з Пушкіна), «Фарис» (з Міцкевича), «Акерманські степи», «Гайдамаки (уривок з казки «Відьма»), надрукованих у журналі «Вестник Европы» у 1828—1830 рр. з криптоніміями підписами. Вірш «Козак (Подражаніє народної песне)» в «Украинском альманахе» (1831) вперше підписаний його повним іменем «Лев Боровиковский».

Усі ці твори, в тому числі й переспіви з інших авторів, позначені сильним впливом фольклору, особливо його поезики. І взагалі вся творчість Л. Боровиковського.

¹⁰ Всі відомості стосовно рукописного збірника українських пісень Ізм. Срезневського і вміщених у ньому записів інших збирачів подаємо за вказаною статтею Вс. Срезневського «Про збирачів українських пісень. З гуртка І.І. Срезневського початку 1830-х років».

виковського — цього найяскравішого українського поета-романтика дошевченківської доби — виявляє плідну й багатоаспектну пов'язаність з українським фольклором. На сьогодні в дослідницькій літературі це вже з'ясовано досить докладно [6, с. 224—239], чого не скажеш про дослідницьке висвітлення витоків цього творчого фольклоризму поета, його участь у фольклористичній роботі.

Вони, ці витокі, спільні і синхронні з діяльністю гуртка Ізм. Срезневського. Л. Боровиковський може й не належав до постачальників «української скрині» (про це не маємо жодних відомостей). Але він переживав ті ж настрої і робив те, що й Ізм. Срезневський та члени його гуртка. Як видно зі збереженого листування, був з очільником харківських романтиків у приятельних стосунках. У листі від 19 листопада 1831 р. з Курська, де після закінчення Харківського університету в 1830 р. Л. Боровиковський працював учителем гімназії, він, дякуючи Ізм. Срезневському за присланий «Украинский альманах» і, вочевидь, відповідаючи на запрошення прислати українські твори для наступного випуску альманаху, жартівливо-сумно довірливо писав: «В холодной, но Святой Руси голой мой хохлацкий язык принужден надеть лапти; а Вы можете представить: как это неповоротливо и не по сердцу хохлу — Льву! — Оттого и хрипая Бандура моя замерзла. Замерзла Бандура? Замерзла — на многия Лета! И посе-му я не имею удовольствия доставить Вам желаемого...» [5, с. 207].

У двох випусках харківського альманаху «Утренняя звезда» (1833, 1834) творів Л. Боровиковського не було. Але в листі до Ізм. Срезневського від 24 вересня 1834 р. він вказує, що посилає на його бажання сім своїх українських віршів і просить знайти для них місце в альманасі. Тут же він інформує адресата і про свої фольклористичні й етнографічні заняття: «Слышком 6 лет я занимаюсь Малорос-сией, в словесном ее значении. Плодом этого есть: собрание, около 200, никем и нигде еще неизданных простонародных песен; более 1000 пословиц и поговорок малороссийских, значительное собрание поверий, суеверий, простонародных способов лечения болезней и пр. Местная роскошная поэзия народных песен, суеверный быт моих земляков — ленивых баловней плодородной голубонебой Украины, замысловатость поверий, суеверий — представля-

ют богатое сокровище для Баллад, Легенд, Дум, это рудник нетронутый» [5, с. 208].

Ті ж приблизно відомості повторив Л. Боровиковський і в листі з Курська до М. Максимовича від 1 січня 1836 р. [5, с. 117—218]. Як можна судити з контексту подачі цих відомостей та логіки суджень в цих та інших листах Л. Боровиковського, в збиранні фольклорного й етнографічного матеріалу, він керувався не стільки народознавчими, скільки літературними інтенціями: показати на прикладі фольклорних текстів, особливо пісенних, високу художню вартість творів українською народною мовою і заперечити повторюваний погляд, що «на малороссийском языке, кроме шуточного, смешного — писать нельзя»¹¹.

Тому Л. Боровиковський декларує генетичну пов'язаність своєї творчості з народною традиційною культурою, фольклорними сюжетами, мотивами, образами, поетикою, звичаями, повір'ями тощо. Тому й у повідомленнях про групування, порядкування свого доробку його власні твори зазвичай подаються впереміш з фольклорними записами. Наприклад, у згаданому листі до М. Максимовича: «Вот плоды трудов моих:

I. Собрание простонародных малороссийских пословиц и поговорок, числом более тысячи. Приведены в алфавитный порядок.

II. Басенки на малороссийском языке числом 250. Из них более 200 оригинальных, прочие — подражание Красицкому.

III. Простонародные малороссийские песни (еще нигде не изданные или варианты изданных). Числом около 150.

IV. Словарь малороссийского языка с показанием корней слов — буквы А, Б, В, Г».

І в подальшому переліку автор подає свої оригінальні твори і переклади разом з записами фольклорних текстів й описами етнографічних реалій. Додає: «Кроме того, я записывал суеверия, поверья, предания, способы простонародного лечения болезней и пр...». Зазначає: «Тепер я хотел бы начать издание кой-чего из сказанного запаса и начать баснями»¹².

¹¹ У листі до М. Максимовича: «Мнение ложно, якобы язык малороссийский способен только для выражения смешного и низкого» [5, с. 217].

¹² До речі, у листі до Ізм. Срезневського 24 вересня 1834 р. Л. Боровиковський писав, що довів свій словник до букви «К». [5, с. 210].

Згадані «басні» вийшли окремою книжкою щойно в 1852 р. (Байки і прибаютки. — Київ, 1852. — XII + 118 с.), виданою українським поетом і фольклористом Амвросієм Метлинським. Тільки деякі з них друкувалися раніше, зокрема, в альманасі «Ластівка» (СПб., 1841). Вони виявляють генетичну спорідненість з фольклором і навіть ті, сюжети яких запозичені від інших авторів, — з характером традиційного народного оповідання. Але на загал «байки» Л. Боровиковського — літературне явище, як і низка інших його творів, — яскравий плід романтичного фольклоризму.

А як же з його згаданими власне фольклорними й етнографічними записами? Частина з них була опублікована в різних виданнях. Так, в альманасі «Ластівка» вміщено за підписом Л. Боровиковського низку народних прислів'їв і приказок, упорядкованих за алфавітом (82) [19, с. 318—331] та загадок з відгадками (30) [11, с. 331—334]. У вступному слові до цієї публікації він зазначив: «Моя мати — Малороссія: вона мене голубила й годувала, і на все добре наставляла. Як щира дитина, я її слухав — і по вік не забуду, що вона мені говорила, як на все добре вчила — як з людьми жити, як на світі добре робити... Послухайте, миряне, хоч соту долю, що вона мені — мати рідній дитині — казала» [11, с. 331—334].

У закінченні ще додав: «Колись я вам землякам, скільки в мене є, — всі передам» [11, с. 331]. Згадка в передмові до відомого збірника М. Номиса (Матвія Симонова) «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864), що в цьому виданні використано і записи Л. Боровиковського [38, с. III] та позначки при багатьох пареміях у цій праці скороченого прізвища записувача («Бор») дають підставу вважати, що поет справді передав цей свій доробок для обнародування. Що з нього використано — потрібне спеціальне дослідження.

Докладного вивчення вимагає і доля згаданої збірки Л. Боровиковського народних пісень — тих 200 чи 150 записаних ним ніким і ніде не виданих «простонародних пісень або варіантів». Опубліковані твори Л. Боровиковського, його «балади», «пісні», «думи» переконують, що він справді володів чималим народнопісенним «запасом», сюжети, мотиви, образи й поетичний досвід якого щедро використовував. Ось хоча б балада «Вивідка» у «Ластівці», —

це, починаючи від перших рядків, майже цілком ідентичний з народною версією і поетикою переспів відомого пісенного сюжету: Сербин (козак) підмовляє дівчину отруїти її брата і повчає, як це зробити:

*Стоять в полі дві ялини
На ялині дві гадини.
Вийди, Ганно, в поле рано:
Там ялину сонце пече,
А з гадини ропя тече.
Пригни спину під ялину.
Підстав, дівко, коновочку,
Під гадючу головочку [19, с. 26—27].*

Балада «Розставання» у цьому ж виданні має підзаголовок «(з пісень)». Вона скомпонована у формі діалогу козака і дівчини, що розвиває тему розлуки закоханих і текстові партії якого мають у своїй основі відповідні народнопісенні мотиви. Починається народнопісенним паралелізмом:

*Ой кряче ворон, негодоньку чує:
Щось козакови серденько віщує [19, с. 355].*

Задіяність народнопісенної традиції в творчості Л. Боровиковського, повторюємо, має докладне висвітлення. Але якихось конкретних слідів публікації автентичних текстів записаних ним народних пісень не знаходимо. Щоправда, відомий дослідник історії української літератури Микола Петров зазначив, що декілька простонародних українських пісень із запису Л. Боровиковського подано у збірнику А. Метлинського «Народные южнорусские песни», виданому в Києві 1854 р. [24, с. 142].

Вважаючи цю згадку доволі вірогідною, тим більше, що була вона опублікована ще при житті Л. Боровиковського, пізніші упорядники його повного зібрання творів С. Крижанівський і П. Ротач поспробували ідентифікувати тексти народних пісень запису поета. Оскільки в збірнику А. Метлинського при вміщених піснях подані позначки місцевостей, з яких походять записи, за назвами їх головних міст (Гадяч, Чернігів, Лубни і т. д.), то пісні з позначкою «Хорол» (тобто Хорольський повіт) віднесені до записів Л. Боровиковського — жителя цього повіту.

На цій основі виділено цикл весільних пісень (20) і передруковано в «Додатках» згаданого повного зібрання творів під заголовком «З фольклорних записів Л. Боровиковського» [5, с. 229—233; 263—264]. Однак беззастережно прийняти цю логічну

пропозицію не дозволяють деякі моменти. *Перший*: Дякуючи в передмові до збірника всім, хто підтримав це видання своїми матеріалами і називаючи їхні імена, А. Метлинський не згадує Л. Боровиковського [21, с. X—XII]. Хоч, якщо б він користувався його збіркою, просто не міг цього не зробити. Був з Л. Боровиковським у приятельних стосунках, цинив його як поета, два роки раніше (у 1852 р.) був видавцем і автором передмови першої збірки його творів («Байки й прибаютки»). Та й у пізніших своїх згадках і листах А. Метлинський прихильно відзивався про Л. Боровиковського. *Другий*: збірка записів Л. Боровиковського, як видно зі згадок, містила добірні тексти різножанрових народних пісень. То чому, маючи її в руках, А. Метлинський, крім весільних, не використав інших? *Третій*: Про участь народнопісенних записів Л. Боровиковського в збірнику А. Метлинського нічого не згадує М. Сумцов у розвідці, присвяченій цьому виданню [32, с. 1—18]. *Четвертий*: Згадка М. Петрова не має жодної аргументації.

Можна думати, враховуючи ці моменти, що в той час, коли А. Метлинський готував свій збірник, Л. Боровиковський уже не мав своєї збірки «простонародних пісень». Передав її (або й продав) в інші руки. Інакше він напевно не залишив би без уваги звернення А. Метлинського про підтримку його видання. Можливо, що ще в 30-х роках вона опинилася в руках того ж Ізм. Срезневського, який, переїхавши в середині 40-х на петербурзьку професорську посаду, завіз туди й свою «українську скриню» та інші українські матеріали. В тому числі й чималу частину рукописів поетичних творів Л. Боровиковського, які майже сто років пролежали в архіві Ізм. Срезневського, залишалися невідомими і були видобуті з нього щойно А. Шамраєм для згадуваного видання «Харківська школа романтиків» (1930) [17, с. 19]. Але А. Шамрай, хоч і відзначав велику роль фольклору у творчості Л. Боровиковського, його власне фольклористичним, і, ширше, народознавчим доробком не цікавився. У всякому разі, в його обширній розвідці про Л. Боровиковського це питання не торкується [44, с. 84—124]. І така ж ситуація стосовно питання фольклористики Л. Боровиковського і в працях про нього наступних авторів.

Зрештою, і сам Л. Боровиковський, як видно зі збережених його листів, після 1840 р., хоч і зверта-

ється спогадами до літературної діяльності ще в час навчання в Харківському університеті¹³, однак нічого не говорить про свій фольклористичний та етнографічний доробок, або лише загально згадує про матеріали («запас»), «относящиеся к простонародному малороссийскому быту [...]», дослідженню якого впродовж 20 літ присвятив свій дозвільний час¹⁴.

У всякому разі результати цієї праці Л. Боровиковського над дослідженням «простонародної» української культури та побуту і на сьогодні залишаються занедбаним полем, власне, «невідомою землею». Нічого певного не можна сказати про його згадувані описи народних звичаїв, вірувань, фіксації з народної медицини, записи текстів фольклорних казок і переказів, укладення словника української мови. Є відомості, що останнім цікавився російський лексикограф і письменник Володимир Даль, який навіть звертався до директора Полтавської гімназії з проханням вислати копію цього словника; і що ця праця була надіслана до Петербурзької академії наук, але її подальша доля не відома [5, с. 259]. Все це речі, які стосуються ранньої української фольклористики, етнографії, лінгвістики і причетності до становлення цих українознавчих дисциплін талановитого поета-романтика, творчість якого великою мірою пов'язана з народною традиційною культурою. Все це потребує ретельних архівних дослідницьких пошуків і спеціального вивчення.

У науковій літературі слушно стверджується: «В діяльності Л. Боровиковського завжди сполучалася творчість поета-романтика і праця ученого-фольклориста, етнографа, філолога, лінгвіста» [17, с. 8]. Але саме оці сегменти його народознавчої праці й доробку залишаються в тіні.

Свого часу А. Шамрай писав про «виключно нещасливу долю... літературної спадщини» Л. Боровиковського та про «занедбаність» його постаті в нашій історико-літературній традиції [44, с. 84, 88, 92]. Якщо на сьогодні завдяки зусиллям того ж ученого та його наступників розкриття і вивчення літературної творчості Л. Боровиковського просунулося значно вперед, то стосовно його досліджень «простонародного малороссийского быта», яким, за його словами, при-

¹³ Лист Л. Боровиковського до О. Кониського від 6 квітня 1876 р. [5, с. 220].

¹⁴ Недатований лист Л. Боровиковського «В контору журналу «Москвитянин» [5, с. 224].

святитв 20 років «дозвілля», наведена констатація А. Шамрая залишається цілком актуальною.

Народознавчі заняття Л. Боровиковського в цій ділянці досі не розкриті й не представлені належним чином у науці. Проте навіть на основі зазначених спорадичних згадок є підстави ствердити, що в своїх українознавчих аспіраціях він діяв у силовому полі гуртка І. Срезневського і був одним з найактивніших представників ранньої харківської фольклористики. Не знати, чи вдасться колись з'ясувати конкретний внесок у доробок цієї фольклористики кожного з членів гуртка, в тому числі й Л. Боровиковського. Але безсумнівною є певна причетність кожного з них до того знаменитого явища українського романтизму, яким стала «Запорожская старина» Ізмаїла Срезневського.

1. *Айзеншток І.* Петро Гулак-Артемівський / І. Айзеншток // Гулак-Артемівський П.П. Твори. — Київ: Дніпро, 1964. — С. 17.
2. *Андріївський О.* Бібліографія літератури з українського фольклору / О. Андріївський. — Т. 1. — Київ, 1930. — С. 24.
3. *Багалеї Д.И.* Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805—1903) / Д.И. Багалеї, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. — Харьков, 1905. — С. 1—2.
4. *Березовський І.П.* Лукашевич Платон Якимович / І.П. Березовський // Українська літературна енциклопедія. — Київ, 1995. — Т. 3. — С. 236.
5. *Боровиковський Л.* Повне зібрання творів / Л. Боровиковський. — Київ: Наукова думка, 1967. — С. 207.
6. *Гончар О.І.* Українська література передшевченківського періоду і фольклор / О.І. Гончар. — Київ: Наукова думка, 1982. — С. 24—53.
7. *Горленко В.* Історія української етнографії (XII — середина XIX ст.) / В. Горленко, Р. Кирчів. — Київ: Поліграф Консалтинг, 2005. — С. 232.
8. *Грушевська К.* Збирання і видання дум в XIX і в початку XX віку / К. Грушевська // Українські народні думи. — Том перший корпусу. — Харків, 1927. — С. XXXV—XXXVI.
9. *Дей О.* Пісенне зібрання М.В. Гоголя / О. Дей // Народні пісні в записях Миколи Гоголя. — Київ: Музична Україна, 1985. — С. 154.
10. *Евєцький Ф.* Малороссийские исторические песни и думы, с примечаниями / Ф. Евєцький // Отечественные записки. 1841. — Т. XV. — Отд. II. — С. 65—93.
11. *Загадки // Ластівка.* — Санкт-Петербург, 1841. — С. 31—334.
12. *Записки Історично-філологічного відділу. Українська академія наук.* — Кн. XIII—XIV. — Київ, 1927. — С. 76—82.
13. *Запорожская старина. Издание Измаила Срезневского.* — Часть I. — Харьков, 1833. — С. 15, 17, 20.
14. *Кирдан Б.П.* Собирання народної поезії. Из истории украинской фольклористики XIX в. / Б.П. Кирдан. — Москва: Наука, 1974.
15. *Козярьський Тарас.* Ефимери та химери: про альманах «Эфемериды» та українські проекти 1830-х років / Тарас Козярьський // Відкритий архів. Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури. — Т. I. — Київ: Критика, 2004. — С. 23—66.
16. *Комаринець Т.І.* Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблема національного й інтернаціонального) / Т.І. Комаринець. — Львів: Вид-во при Львівському державному університеті, 1983.
17. *Крижанівський С.* Перший український поет-романтик / С. Крижанівський // Левко Боровиковський. Твори. — Київ: Радянський письменник, 1957. — С. 19.
18. *Ламанський В.* Измаил Иванович Срезневский (1812—1880) / В. Ламанський // Оттиск из «Исторической записки о деятельности Императорского Московского Археологического общества за первые 25 лет существования». — Москва, 1890. — С. 2.
19. *Ластівка.* — Санкт-Петербург, 1841. — С. 318—331.
20. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. — Київ: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 146.
21. *Метлинський А.* Предисловие / А. Метлинський // Народные южнорусские песни. — Киев, 1854. — С. X—XII.
22. *Несколько украинских народных загадок.* — Москва, 1835. — Ч. 10. — С. 151—154.
23. *Основа.* — 1861. — № 2. — С. 168.
24. *Петров Н.И.* Очерки истории украинской литературы XIX столетия / Н.И. Петров. — Киев, 1884. — С. 142.
25. *Пономарев С.* Нежинский журнал Н.В. Гоголя / С. Пономарев // Киевская старина. — 1884. — Т. 9. — Май. — С. 145.
26. *Пыпин А.Н.* История русской этнографии. — Т. III. Этнография малорусская / А.Н. Пыпин. — Санкт-Петербург, 1891. — С. 88—106.
27. *Словацкие песни.* — Харьков, 1832. — 60; 2 с.
28. *Снегирев И.* Русские в своих пословицах. Рассуждения и исследования об отечественных пословицах и поговорках / И. Снегирев. — Москва, 1891. — Кн. 1. — С. 33, 91.
29. *Срезневский Вс.И.* Знакомство И.И. Срезневского с И.П. Котляревским / Срезневский Вс.И. // Киевская старина. — 1899. — Т. 64. — Кн. 1. — С. 7.
30. *Срезневський Вс.* Из первых лет научно-литературной деятельности И.И. Срезневского / Вс. Срезневський // Журнал Министерства народного просвещения. — Санкт-Петербург, 1848. — Ч. 315. — Январь. — С. 5.
31. *Стеблин-Каминський С.* Биографический очерк жизни Ивана Петровича Котляревского / С. Стеблин-Каминський // Северная пчела. — 1839. — № 146.
32. *Сумцов Н.Ф.* Пятидесятилетие сборника А.Л. Метлинського «Народные южнорусские песни» /

- Н.Ф. Сумцов // Известия Отделения рус. яз. и слов. Императорской Академии наук. — Санкт-Петербург, 1904. — Т. IX. — Кн. 3. — С. 1—18.
33. Украинский альманах. — Харьков, 1831. — С. 109.
34. Украинский вестник. — 1816. — № 4. — С. 78.
35. Украинский вестник. — 1818. — № 12. — С. 365.
36. Украинский журнал. — 1824. — Ч. 2. — С. 151—152; № 3. — С. 177.
37. Украинский журнал. — Харьков, 1825. — № 2. — С. 89—101; № 3. — С. 178—186.
38. Українські приказки, прислів'я і таке інше... / спорудив М. Номис. — Санкт-Петербург, 1864. — С. III.
39. Федченко П.М. Матеріали з історії і української журналістики. Випуск I. Перша половина XIX ст. / П.М. Федченко. — Київ : Видавництво Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1959. — С. 27—28.
40. Франко І. «Жарт непотребний». Історична вірша з р. 1709 на історичнім тлі / Франко І. // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. — Київ, 1986. — Т. 43. — С. 205.
41. Харьковский Демокрит. — 1816. — Ч. 6. — С. 108.
42. Шамрай А. До початків романтизму / А. Шамрай // Україна. — 1929. — Жовтень-листопад. — Кн. 37. — С. 31—53.
43. Шамрай А. Харківська школа романтиків / А. Шамрай. — Т. 1. — Харків, 1930. — С. 35.
44. Шамрай А. Левко Боровиковський, як поет-романтик / А. Шамрай // Харківська школа романтиків. — Харків, 1930. — Т. I. — С. 84—124.
45. Эфемериды / издаваемые И. Срезневским и И. Росковшенковым. — Часть 1. — Книга 1. — Харьков, 1831. — С. 67—93.
46. Яценко М.Т. На рубежі літературних епох. «Енеїда» Котляревського і художній прогрес в українській літературі / М.Т. Яценко. — Київ : Наукова думка, 1977.

Roman Kyrchiv

THE KHARKIV CENTER
OF UKRAINIAN FOLKLORISTICS
(first half of the XIX ct)

The materials, represented in the article, should be a part of voluminous «History of Ukrainian folkloristics», being prepared to edition in the M. Rylskiy Institute of art study, folkloristics and ethnography of the National academy of sciences of Ukraine. They show general conception, scheme of research structure and operation of plan prospectus of the first volume, namely: pre-romantic and romantic interests by Ukrainian oral and verbal folk art — was entrusted to the author of this article. The primary chapters of this work were published in the magazine «Folk art and ethnography».

Keywords: Ukrainian folklore, romantic folkloristics, Ukrainian national and cultural renaissance, workshop of Izmail Sreznevskiy.

Роман Кырчив

ХАРЬКОВСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
УКРАИНСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
(первая половина XIX ст.)

Подаются материалы, которые должны были войти в запланированную многотомную «Историю украинской фольклористики», которая готовилась к изданию в ИИФЭ им. М.Ф. Рильского НАН Украины, общую концепцию, схему структуры исследования и разработку плана проспекта первого тома которой, а именно: доромантические и романтические заинтересованности украинским устно-словесным народным творчеством — было поручено автору этой статьи. Написанные начальные разделы этой работы опубликованы в журнале «Народное творчество и этнография».

Ключевые слова: украинский фольклор, романтическая фольклористика, украинское национально-культурное возрождение, кружок Измаила Срезневского.